



Baron Žiga Zois *in* kirnjica, *ena najlepših* *jadranskih rib*

BESEDILO: Dragan Božič

Razsvetljeni baron Žiga Zois se je v zgodovino slovenskega naravoslovja zapisal kot zbiralec mineralov, eden prvih raziskovalcev proteusa in lastnik izjemne knjižnice s številnimi dragocenimi naravoslovnimi deli. Pred nekaj meseci pa smo ugotovili, da je bil tudi somecen Splošnega prirodopisa rib (*Allgemeine Naturgeschichte der Fische*) berlinskega zdravnika Marcusa Elieserja Blocha, ki velja za najlepše delo o ribah, kar jih je bilo natisnjenih doslej. Zois je plačal strošek vrezovanja barvne risbe kirnjice, ene najlepših jadranskih rib.

Žiga Zois se je rodil leta 1747 v Trstu, umrl pa je leta 1819 v Ljubljani. Kar se tiče njegovega delovanja na področju naravoslovja, je bilo doslej znano predvsem dvoje: njegovo zbiranje mineralov in njegovo preučevanje človeške ribice. Zoisova zbirka mineralov naj bi štela okrog 5000 kosov. Postala je ena temeljnih zbirk leta 1821 ustanovljenega Kranjskega deželnege muzeja. Manjši del Zoisovih mineralov je stalno razstavljen na hodniku Prirodoslovnega muzeja Slovenije v Ljubljani, preostali pa so shranjeni v depozitu.

Zois je človeške ribice tudi sam gojil v svoji hiši na Bregu. O njih je napisal nepodpisan članek, objavljen julija leta

1807 v Ljubljanskem tedniku (*Laibacher Wochenblatt*). Poleg tega je človeške ribice pošiljal Carlu von Schreibersu, ravnatelju naravoslovnega kabineta na Dunaju. Ugledna londonska revija Filozofske razprave (*Philosophical Transactions*) je že leta 1801 objavila Schreibersovo razpravo o proteusu, ki ima naslov Zgodovinski in anatomski opis dvomljive dvoživne živali iz Nemčije. Posebni odtis te razprave z avtorjevim posvetilom baronu Zoisu hrani knjižnica Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani. Zois je tudi naročil slikarju Vincencu Dorfmeistru, ki je leta 1804 postal učitelj risanja na ljubljanski normalki, naj človeško ribico nariše. Te risbe je dolgo zaman iskal biolog Marko Aljančič, ki je

mного svojega časa posvetil preučevanju človeške ribice. Leta 1998 pa je dve barvni in eno črno-belo risbo človeške ribice v mapah z zapuščino rodbine Zois odkril bibliotekar Drago Samec. Aljančič ni dvomil, da gre prav za pogrešane risbe slikarja Dorfmeistra, ki jih omenja baron Zois v svojem dnevniku iz leta 1806. Še istega leta je objavil kratko poročilo o Samčevem odkritju z reprodukcijo ene barvne risbe proteusa, v njem pa je bežno omenil, da je Samec poleg treh risb proteusa našel še tri bakroreze rib.

[Somecen Blochovega dela o ribah] Konec oktobra lanskega leta je Drago Samec ustregel moji želi, da bi si ogledal



Bakrorez št. 315 Blochovega dela Splošni prirodopis rib, katerega vrezovanje je plačal baron Žiga Zois iz Ljubljane, prikazuje kirnjico. Drugače pobarvan primerek je decembra 2009 od antikvariata v ZDA kupila Narodna galerija v Ljubljani.

Dorfmeistrove risbe proteusa. Izkoristil sem priložnost in oko vrgel še na bakroreze rib. Nemalo me je presenetilo, ko sem na enem od njih opazil kaligrafski napis v nemščini »Gestochen auf Kosten von B. S. Z. in Laibach« (»Vrezana na račun B. S. Z. v Ljubljani«); strošek vrezovanja risbe v bakreno ploščo je plačal Ljubljčan B. S. Z. Takoj se mi je posvetilo, da to ne more biti nihče drug kot slavni baron Žiga Zois, ki se sam ni nikdar podpisoval kot Žiga, ampak kot Sigmund. Na bakrorezu s številko 315 sta napisana še umetnik Krüger ml., ki je narisal barvno risbo, in J. F. Hennig, ki je risbo vrezal v bakreno ploščo. V desnem zgornjem vogalu so še latinsko, nemško in francosko ime upodobljene ribe (*Anthias sacer*, *Der Röhrling* in *Le Barbier*). Na drugih dveh bakrorezih sta prikazana rumenorepi hlastač in kokot. Na dlani je bilo, da vsi trije bakrorezi izvirajo iz obsežnega ilustriranega dela, ki je bilo verjetno posvečeno ribam. Ampak kako ugotoviti, iz katerega?

S pomočjo spleta ni bilo težko dognati, da gre za znamenito Blochovo delo Splošni prirodopis rib, ki obsega dvanajst delov, od katerih so prvi trije posvečeni

ribam Nemčije, preostalih devet pa inozemskim ribam. Delo je izhajalo v Berlinu od leta 1782 do leta 1795, besedilo pa je bilo ilustrirano s skupno 432 bakrorezi rib.

Marcus Elieser Bloch je bil zdravnik judovskega rodu v Berlinu, ki je načrtno zbiral ribe z vsega sveta; zbral jih je okrog 1400 primerkov. Dal jih je narisati, na podlagi teh risb izdelane ročno pobarvane bakroreze pa je vključil v prej omenjeno delo. Razen za nemško je poskrbel še za francosko izdajo, ki je začela izhajati leta 1785. Table francoske izdaje se od tabel nemške izdaje ločijo po tem, da imajo še četrto ime v angleščini. Med izdajanjem pa mu je začelo zmanjkovati denarja. Zato je pridobil več kot petdeset mecenov, med katerimi so npr. njeno veličanstvo vladajoča pruska kraljica, bankir in malteški vitez Joseph Paul von Cobres iz Augsburga, ki ga je Zois dobro poznal, in Kraljevska akademija znanosti v Berlinu. Na seznamu mecenov je eden redkih, če ne sploh edini iz avstrijskih dežel »najbogatejši Kranjec«, podjetnik, trgovec, mecen, mentor, zbiralec in raziskovalec baron Žiga Zois!

Če bi kdo želel videti vseh 432 bakrorezov, bo moral v kako tujo knjižnico ali

pa se zadovoljiti s slikami na spletu, npr. v Digitalni galeriji Newyorške javne knjižnice (New York Public Library Digital Gallery). V iskalno polje napišete besedi Bloch in fish, ribe, ki jih hrani Biblioteka SAZU, pa boste našli pod imeni *Anthias sacer*, *Trigla volitans* in *Sparus chrysurus*. NUK v Ljubljani je sicer hranil celotno nemško izdajo Blochovega dela o ribah, vendar je zdaj vseh pet zvezkov z bakrorezi velikega formata pogrešanih. ■

Kirnjica

Riba na Blochovem bakrorezu št. 315, katerega vrezovanje je plačal baron Zois, se imenuje kirnjica ali sredozemska zobčasta pirka oziroma *Anthias anthias* (*anthos* je po grško cvet). V severnem Jadranu je ni, živi pa v Dalmaciji in velja za eno najlepših jadranskih rib. Navadni smrtniki je v naravi verjetno ne bomo videli, saj je njeno domovanje ob strmih podvodnih stenah pod globino 30 m. Kdor bi rad o tej lepi, do 27 cm dolgi ribi izvedel še več, lahko obišče spletno stran www.ankvazin.com, kjer je za njeno predstavitev poskrbel akvarist Bojan Dolenc.